

VELIKI ORLI SLOVENIJE

// Al Vrezec, Tomaž Mihelič

Tovrstno svojat so skupaj z orlom v minulih stoletjih neusmiljeno preganjali in se je ponekod celo znebili. A kaj, ko miru in blaginje kljub temu ni bilo. Še več, cel kup težav se je nateplo, zato so ljudje kmalu spoznali, da plenilsko občestvo v naravi ne dela le škode, pač pa tudi koristi, ki pa jih tokrat zaradi omejenega prostora ne bi posebej naštevale.

Slovenci smo bili pri tem spoznanju napredni in smo izumiranje ter koristi plenilcev uvideli že dokaj hitro v primerjavi s preostalo Evropo. Že leta 1920 so bili v znameniti Spomenici v zavarovanje takratni deželni vladi predlagani vsi naši veliki orli, ki so bili dotlej poznani na Slovenskem. In že naslednjega leta so bili deležni tudi uradne zaščite. Kljub temu še danes tu in tam vznikne stoletja stara norost, da bi z iztrebljanjem določenih vrst reševali ljudsko bedo, a hvala bogu brez širšega razumevanja. Ko se že mudimo okoli velikih orlov, morda ni odveč razlaga, kdo in kaj to so. Orli (Accipitridae) so pravzaprav družina znotraj redu ujed (Falconiformes), v katero uvrščamo cel kup različnih ptic od drobnega skobca do orjaškega belorepca. Med njimi je nekaj ptic, jezercer (*Haliaeetus*) in orlov (*Aquila*), še posebej velike rasti, zato smo jih združili v povsem neformalno skupino velikih orlov. S stališča opazovalca ptic imajo zaradi svoje velikosti in nekaterih drugih podobnih razločevalnih znakov smiselno skupno točko, pa tudi sicer ti veliki plenilci kot končni člen v prehranjevalni verigi v naravi igrajo prav posebno vlogo. Novodobna znanstvena dognanja so tudi med orli prinesla nekaj sprememb v imenoslovju. Tako se je nedavni rod malih orlov (*Hieraaetus*) združil z orli (*Aquila*) in mali orel je iz *Hieraaetus pennatus* postal *Aquila pennata*, kragulji orel pa iz *Hieraaetus fasciatus* *Aquila fasciata*.

Najpogosteje velike orle opazujemo v zraku, kako krožijo visoko na nebu in oprezajo za plenom. Zaradi tega so za razločevanje še posebej pomembni znaki, kot so oblika repa in peruti ter obarvanost telesa in podperutnega perja. Neredko so mladi orli povsem drugače obarvani kot odrasli, zato je pozornost opazovalca nujna tudi v tej smeri. Orli iz rodu *Aquila* imajo navadno v mladostnem perju več belo obarvanih peres v repu ali perutih, medtem ko je pri jezercih ravno obratno. Opazovati velikega orla ni ravno vsakdanji pojav, saj jih pri nas živi le nekaj, zato je srečanje s katerim vedno doživetje zase. Še zlasti, če se nam orel predstavi s svojimi lovskimi spretnostmi. Svoji robustnosti navkljub pa so veliki orli ob svojem gnezdu dokaj plahe in nezaupljive ptice. Orlovska gnezda so zato navadno strogo varovana ornitološka skrivnost, saj bi pretirano vznemirjanje teh veličastnih ptic v času gnezdenja imelo neljube posledice. Nema lokrat se je namreč pripetilo, da je bil odgovor orlovskega para na pretirano človeško vsiljivost in zvedavost trajna opustitev gnezdišča, ki ga navadno orli zasedajo vse življenje in celo več rodov zapored.

V Sloveniji smo doslej zabeležili kar sedem vrst velikih orlov. Med njimi kar štiri vrste kot gnezdilke ali pa vsaj

kot možne gnezdilke. Drugi pri nas zgolj prezimujejo ali se občasno pojavljajo na selitvi. Vsaka od vrst pa ima razumljivo povsem svojo zgodbo.

Belorepec (*Haliaeetus albicilla*)

Največji med našimi orli je belorepec (70 – 90 cm), ki so mu včasih pravili tudi postojna. Prek dva metra ima čez peruti in je v zraku videti kot manjše letalo, saj večje razdalje prejadra kar brez zamahovanja. Odrasli orli imajo značilno svetlo glavo in popolnoma bel rep, medtem ko so peruti bolj ali manj enotno temne. Pri pozornem ogledovanju skozi teleskop ne bo težko opaziti tudi krepkega rumenega kljuna. Mladi so podobne postave, a imajo glavo in rep temen, čeprav je v repu mogoče že zaznati posamezne bele lise. Belorepec je predvsem nižinska ptica, ki gnezdi navadno v bližini večjih voda, rek ali jezer, kjer si lovi plen, ribe, ptice, pa tudi mrhovina mu tekne. Za manjši avtomobil veliko gnezdo si zgradi iz dračja visoko v drevesni krošnji. Sicer v Evropi naseljuje predvsem severni in vzhodni del celine in pri nas doseže pravzaprav zahodni rob svoje razširjenosti. Glede na zadnje genetske raziskave domnevajo, da celo znameniti ameriški jezerec (*Haliaeetus leucocephalus*), državni simbol Združenih držav Amerike, ni nič drugega kot podvrsta našega evropskega belorepca.

Pojavljanje v Sloveniji: Pri nas je belorepec redka prikazen, saj je bilo do nedavnega znano le eno gnezdo, skrito globoko v odmaknjenih kočevskih gozdovih. Šele v zadnjem času odkrivamo, da belorepci gnezdiijo tudi po drugih koncih zlasti vzhodnega dela države. Povečevanje števila se ujema s splošnim povečevanjem evropske populacije, ki si je opomogla po stoletjih neusmiljenega preganjanja. Kljub redkosti pa je belorepec na naših tleh staroselec. Tod je živel že v ledenih dobah, pa tudi stare ornitološke bukve z našega ozemlja ga vse po vrsti omenjajo. Danes se s to veličastno ptico najlaže srečamo na Cerknškem jezeru, kamor leti loviti race in ribe. Pogosto ga videvajo tudi v obsavski gramoznici Vrbinja pri Krškem ter ob večjih rekah Dravi, Muri in Savi, zlasti v zimskem času.

Mali klinkač (*Aquila pomarina*)

Mali klinkač (60 – 65 cm) je eden manjših orlov, ki nasekuje naše kraje. Podobno kot belorepec živi v nižinskih gozdovih, ki jih obkrožajo mokrotna travišča ali poplavne ravnice, kjer lovi. Loteva se predvsem manjšega plena, največ malih sesalcev, ki jim neredko po tleh sledi kar peš. V zraku je videti enotno rjave barve s temnim robom primarnih peres in temnim repom. Le podrepno perje ima svetlo. Posebej prepoznavna zanj sta beli U ob zgornji bazi repa in manjša bela lisa na perutih. Pri mladih je ta lisa večja in s tanko belo črto povezana z belim U. V nasprotju z vedno številnejšim belorepcem pa populacija malega klinkača upada, kar se pozna tudi v obsavskih poplavnih ravninah na sosednjem Hrvaškem, kjer so belorepci in mali klinkači še dokaj številni. Mali klinkač je selivka in med selitvijo se jih po več skupaj zbere nad morskimi ožinami, kot je Bospor. Prezimuje v podsaharski Afriki, k nam pa se vrne nekje v aprilu.

2

3

2: Mladosten belorepec (*Haliaeetus albicilla*) še nima izrazitega belega repa in svetle glave, a je dobro prepoznaven po masivnem kljunu.

foto: Marjan Artnak

3: Odrasli belorepci (*Haliaeetus albicilla*) imajo rumen kljun, svetlo glavo in bel rep.

foto: Mike Watson

4: Mali klinkač (*Aquila pomarina*) včasih spominja na kanjo, a je precej bolj temen z značilnimi dolgimi orlovskimi »prsti« na koncu peruti. Na sliki odrasla ptica.

foto: Andrej Chudý

5: Odrasel mali klinkač (*Aquila pomarina*) je svetlejši od velikega klinkača, pernate hlače na nogah pa so manj izrazite.

foto: Andrej Chudý

6: Velikega klinkača (*Aquila clanga*) v letu odlikujejo razmeroma kratke, a široke peruti ter kratek rep. Na sliki je mladostna ptica.

foto: Ansar Khan

6

8

7

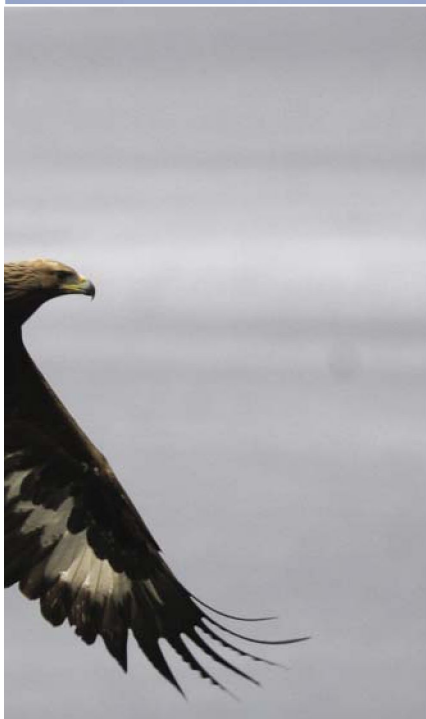
9

4

5

10

11

7: Mladostni veliki klinkač (*Aquila clanga*) ima značilne svetle pege po perutih in hrbtu, ki pri podobnem mlademu klinkaču še zdaleč niso tako izrazite.
foto: Mark Zekhuis / Saxifraga

8: Mladostni planinski orel (*Aquila chrysaetos*) ima v perutih in repu značilne bele lise, ki z odrasčanjem ptice počasi izginejo.
foto: Borut Rubinič

9: Planinski orel (*Aquila chrysaetos*) ima na glavi značilno zlato rjavo perje.
foto: Borut Rubinič

10: Pri odraslem kraljevem orlu (*Aquila heliaca*) je opaziti značilne bele lise ramenskih peres, v zraku pa pogosto jadra z nerazprtim repom.
foto: Bedřich Landsfeld / www.dravce.sk

11: Perje na glavi odraslega kraljevega orla (*Aquila heliaca*) je svetlejšje od telesa, svetlejši pa je tudi rep.
foto: Bedřich Landsfeld / www.dravce.sk

12

12: Mali orel (*Aquila pennata*) se pojavlja v dveh barvnih različicah, na sliki je svetla varianta.
foto: Dejan Bordjan

13: Mali orel (*Aquila pennata*) je najmanjši med našimi orli, a kljub temu tako kot vsi drugi učinkovit predvsem kot gozdni plenilec.
foto: Borut Rubinič

13

Pojavljanje v Sloveniji: Tudi mali klinkač je predvsem ptica vzhodne Evrope, ki pri nas dosega skrajno zahodno mejo. Nič čudnega, da na Slovenskem gnezdijo vsega dva do štirje pari, vsi zgolj na skrajnem vzhodu v Krakovskem gozdu. Neredko jih je bilo videti na okoliških travnikih Šentjernejskega polja, kjer so stikali za voluharicami in večjimi žuželkami. Ob globalnem upadanju populacije najprej izginejo pari z obrobja območja razširjenosti vrste. Kot kaže, se to dogaja tudi z našimi malimi klinkači, saj v zadnjih letih ni povsem zanesljivo, da resnično še gnezdijo pri nas.

Veliki klinkač (*Aquila clanga*)

Malemu klinkaču najbolj podoben je veliki klinkač (65 – 72 cm), sicer v splošnem večji in temnejši, čeprav je tudi pri njem viden beli obrepni U. Značilne zanj so široke pernate hlače na nogah in pa, če ujame dober pogled nanj, temna šarenica v očeh, ki je pri odraslih malih klinkačih svetla. Da bi bila zadeva še nekoliko bolj zapletena, nastopata oba klinkača v svetli in temni obliki. Pri mladih velikih klinkačih so značilne in izrazite bele pike na ramenskih persih, ki jih imajo sicer tudi mali klinkači, a še zdaleč ne tako očitnih. Če bi se zanašali na vtis, daje veliki klinkač videz pravega velikega orla, kot da bi gledali belorepca, medtem ko manjši in gracilnejši mali klinkač včasih bolj spominja na kanjo (*Buteo buteo*). Še ena podrobnost, pomembna za določanje ptice na terenu. Veliki klinkači se pri nas večinoma pojavljajo v pozni jeseni in pozimi, nekateri celo prezimujejo, takrat pa malih klinkačev, ki so selivke, pri nas ni. Sicer so veliki klinkači gnezdilci skrajnega vzhodnega konca Evrope in Sibirije, ki prihajajo v sredozemske dežele prezimovat, zlasti v bližino večjih vodnih teles.

Pojavljanje v Sloveniji: V Slovenijo se veliki klinkač na jesen prikladi le tu in tam, kjer se za krajši ali daljši čas zadržijo na kakem s hrano bogatem območju. Pred leti denimo na poplavljenem Ljubljanskem barju. Čeprav vrsta prezimuje na nekaterih mokriščih v Italiji in Franciji, smo dokaj redno prezimovanje tega orla pri nas zabeležili šele pred kratkim ob vodnem zbiralniku Medvedce. Vsekakor pa je srečanje s tem velikim orlom z vzhoda pri nas še vedno silno velika redkost.

Planinski orel (*Aquila chrysaetos*)

Če v Sloveniji vidiš velikega orla, bo to v največ primerih planinski orel (75 – 90 cm). Poleg tega, da je najštevilčnejši med gnezdečimi velikimi orli pri nas, ga zaradi pogostega jadriranja na vzgornjkih lahko opazujemo visoko v zraku. Planinski orel v zraku deluje elegantno, kar je posledica dokaj dolgega repa in peruti, ki so ob telesu ožje in na zadnjem robu značilno zaokrožene. Med jadranjem drži peruti v plitvi silueti »V«. Mladi osebkki imajo v repu in perutih dobro vidno belino, ki jo pri odraslih osebkkih zamenja izmenjujoči se vzorec sive in črne barve. Odrasli so dokaj monotono rjavo obarvani z značilno svetlejšim, zlato rjavim perjem na glavi in zgornjih krovcih peruti. Živi predvsem v goratih, odmaknjenih predelih z goličavami, na severu pa tudi v ravninskem polodprtem svetu. Gnezdo si splete najpogosteje v skalovju, zaščiteno pred padavinami. Gnezdišča, na katerih ni vznemirjan, so lahko zasedena več generacij, kar se časovno meri s stoletji. Redkeje si gnezdo splete na drevesu, navadno v primerih, ko v bližini ni primernih mest za gnezdenje v skalovju.

Pojavljanje v Sloveniji: Glede na to, da vrsta lovi predvsem po odprti, od človeka odmaknjeni krajini, je razumljivo, zakaj največ slovenskih orlov živi v Alpah. Kljub temu, da leta v glavnem v pasu gozdne meje in nad njim, pa navadno gnezdi nižje, kar omogoča prinašanje tudi težje hrane v gnezdo. Poleg alpskega in predalpskega sveta, pa ga bomo našli še v Kolpski dolini, Zasavju, Iškem Vintgarju, Vipavski dolini in obronkih Snežnika. Ocene slovenske populacije se gibljejo med 30 in 40 gnezdečimi pari.

Kraljevi orel (*Aquila heliaca*)

Zelo podoben planinskemu orlu, le malo manjši (72 – 84 cm). Pri določevanju nam je lahko v pomoč krajši rep in bolj ravna zadnja stran peruti. Pogosto jadra z nerazprtim repom. Odrasli osebkki imajo značilno temno krovno perje, ki deluje kot kontrast predvsem na spodnji strani peruti. Od zgoraj so videti manj kontrastni s svetlejšim repom in glavo. Mladiči imajo krovno perje po telesu in perutih svetlo rjave barve. Repna in sekundarna letalna peresa so temna in značilno belo obrobljena, dobro vidna pa je

14

15

tudi svetla trtica. Kraljevi orel je ptica odprtih predelov in gozdov v ravninskem svetu v vzhodni Evropi in Aziji. Najraje gnezdi na osamljenih drevesih znotraj negozdnih območij, a je zaradi preganjanja začel gnezditi tudi globlje v gozdovih. Gnezdo je, tako kot večina orlovskih, zelo veliko, navadno na vrhu drevesa ali v zgornji krošnji.

Pojavljanje v Sloveniji: Kljub temu da vrsta gnezdi na Madžarskem in Slovaškem, je pojavljanje kraljevega orla v Sloveniji izjemno redko. V naključnih opazovanjih gre verjetno za klataške osebkke. Vrsta je bila opažena na Cerkniskem jezeru in pri Krakovskem gozdu.

Mali orel (*Aquila pennata*)

Manjši orel (45 – 55 cm), ki tako po velikosti kot obliki spominja na kanjo. Primarna letalna peresa so bolj izrazita, zaradi česar je konica peruti videti širše. Pri določevanju so nam v pomoč tudi svetlejša letalna peresa na prehodu v sekundarna, bolj oglat rep in pa bele lise na ramenskem pregibu peruti. Pojavljata se dve barvni obliki, pri čemer je svetlejša zaradi zelo svetlega trebuha in spodnjih krovcev na perutih laže določljiva. Rep je pri obeh oblikah dokaj svetel in brez očitnih kontrastnih vzorcev. Mali orel je ptič gozdnatih predelov v hribovitem svetu. Ustrezajo mu predvsem mozaični predeli z odraslim drevjem in čistini, ki so primernejše za lov. Gnezdi na drevju. Veliko gnezdo je navadno dobro skrito že zaradi tega, ker lahko leži globoko v gozdu. Izjemoma lahko gnezdi tudi v skalovju. V ornitološkem atlasu gnezdilk iz leta 1995 je mali orel opisan kot verjetna gnezdilka v kočevski gozdovih, njegova gnezditelj pa je ostala skrivnostna do današnjih časov. Nam najbližja gnezdišča so na Hrvaškem in Madžarskem.

Pojavljanje v Sloveniji: Kljub večjemu številu opazovanj po Sloveniji tudi danes ne moremo zanesljivo odgovoriti, ali vrsta pri nas gnezdi. Podatki iz Kočevja so nekako poniknili, vrsta pa je bila opazovana tudi na Kozjanskem, na Kraškem robu, na obronkih Julijskih Alp in strmih, gozdnatih idrijskih grapah. Po trenutnem vedenju se pri nas vsako leto zadržuje nekaj teh ptic, naša naloga pa je, da skušamo odgovoriti, ali so to gnezdeči ali zgolj klataški osebki.

Kragulji orel (*Aquila fasciata*)

Srednje velik orel (65 – 72) močnega videza. Ima široke peruti z manj izrazitimi »prsti«, kot smo jih vajeni pri velikih orlih. Med jadranjem ni prvi rob peruti skoraj nikoli raven, kar naj nam bo prvo opozorilo med opazovanjem ptice sicer podobne kanji. Seveda moramo vrsto potrditi na podlagi zanje značilnih znakov, kar je pri odraslem osebkku predvsem svetli trebuh, oblika prednjega dela peruti in kontrastni temni krovci na meji z letalnimi peresi. Mladi imajo trebuh in spodnje krovce na perutih oranžno rjave. Živi v hribovitem svetu Sredozemlja, navadno na toplih, odprtih legah. Nam najbližja gnezdišča pa so v Dalmaciji. Gnezdi v skalni steni ali na drevesu, kjer zgradi glede na svojo velikost zelo velika gnezda. Ta so navadno okrog dva metra široka in meter visoka. Posamezen par ima navadno več gnezd, v katerih gnezdi izmenično med leti.

Pojavljanje v Sloveniji: Kragulji orel je v Sloveniji izjemen gost. Opazovan je bil pri Predjamskem gradu in v Mlakah v Vipavski dolini, ustni viri pa govorijo tudi o Kraškem robu. Vse omenjene lokacije se sicer ujemajo z opisom njegovega habitata, a gre verjetno le za posamezne klataške osebkke, saj ponovnih opažanj na istih območjih ni bilo. ●

14: Kragulji orel (*Aquila fasciata*) ima manj izrazite »prste« na koncu peruti, za odrasle ptice pa je značilen svetel trebuh. foto: Captain Wong

15: Pri odraslem kraguljem orlu (*Aquila fasciata*) je opaziti svetli sivkasti rep in značilno bolj ali manj izrazito belo liso na zatilju. foto: Clement Francis M / www.clementfrancis.com

Priporočeni viri:

- Gensbøl, B. (2008): Collins Birds of Prey. – Harper Collins Publishers, London.
- Mebs, T. (2002): Geifvögel Europas. – Franckh-Kosmos Verlags-GmbH & Co., Stuttgart.
- Mebs, T. & Schmidt, D. (2006): Die Greifvögel Europas, Nordafrikas und Vorderasiens. – Franckh-Kosmos Verlags GmbH & Co. KG, Stuttgart.